

PSYCHOLOGIE OBĚTÍ TRESTNÝCH ČINŮ

- Proces viktimizace
- Status oběti a jeho význam
- Prevence a vyrovnávání se s viktimizací
- Reálné případy z policejní praxe

Martina Veliková

PSYCHOLOGIE OBĚTÍ TRESTNÝCH ČINŮ

- Proces viktimizace
- Status oběti a jeho význam
- Prevence a vyrovnávání se s viktimizací
- Reálné případy z policejní praxe

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

PhDr. Mgr. Martina Velikovská

PSYCHOLOGIE OBĚTÍ TRESTNÝCH ČINŮ

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 6202. publikaci

Recenzovali:

doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

PhDr. Jan Sochůrek, Ph.D.

Odpovědný redaktor Aleš Kysela

Sazba a zlom Milan Vokál

Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 168

Vydání 1., 2016

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2016

Cover Photo © allphoto.cz

ISBN 978-80-271-9173-4 (ePub)

ISBN 978-80-271-9172-7 (pdf)

ISBN 978-80-247-4849-8 (print)

Obsah

Úvod	7
1. Viktimologie ve forenzní psychologii a policejní praxi	9
1.1 Vymezení a předmět viktimologie	9
1.2 Základní pojmy	14
1.3 Práce Policie ČR a oběti trestných činů	16
1.3.1 Zkušenosti obětí trestných činů s Policií ČR	17
1.3.2 Oznámení trestného činu na policii	20
2. Oběť trestného činu	22
2.1 Charakteristiky obětí trestných činů	22
2.2 Typologie obětí	27
2.3 Mýty o obětech	33
2.4 Status oběti a jeho význam	38
2.4.1 Vývoj práv oběti	40
2.4.2 Oběť v právním řádu ČR	43
2.4.3 Inspirace ze zahraničí	48
3. Proces viktimizace	53
3.1 Vymezení procesu viktimizace	53
3.2 Primární viktimizace	53
3.2.1 Okolnosti trestného činu prohlubující traumatizaci	59
3.2.2 Viktimogenní faktory	66
3.3 Sekundární viktimizace	72
3.3.1 Rizika sekundární viktimizace daná subjekty trestního řízení	74
3.3.2 Sekundární viktimizace prostřednictvím médií	78
3.3.3 Sekundární viktimizace plynoucí z reakcí okolí	79
3.4 Terciární viktimizace	82
3.5 Problematika reviktimizace	83
4. Vyrovnávání s viktimizací	88
4.1 Dynamika prožívání újmy	88
4.2 Okolnosti prohlubující traumatizaci	96
4.2.1 Faktory na straně oběti	97
4.2.2 Strategie blízkého okolí oběti	101

4.3	Následky viktimizace	102
4.3.1	<i>Trauma a jeho projevy</i>	103
4.3.2	<i>Specifické syndromy viktimizace</i>	110
4.3.3	<i>Celospolečenský kontext viktimizace</i>	112
4.3.4	<i>Posttraumatický růst</i>	114
5.	Viktimologická prevence	116
5.1	Viktimologická prevence a její členění	116
5.2	Primární prevence	116
5.2.1	<i>Výchovné působení</i>	117
5.2.2	<i>Činnost neziskových organizací</i>	120
5.2.3	<i>Legislativní změny</i>	122
5.3	Sekundární prevence	123
5.3.1	<i>Jednání s obětí trestného činu</i>	124
5.3.2	<i>Psychologická intervence</i>	132
5.4	Terciární prevence	150
	Závěr	152
	Literatura	154
	Rejstřík	166

Úvod

Problematika obětí trestných činů představuje oblast, která byla skutečně zaznamenána a dále rozvíjena teprve v prvních desetiletích 20. století. Do této doby se společnost, její přední odborníci, jimi vytvářené právní systémy a psychologická doporučení soustřeďovali především na ochranu společnosti před zločinci, na zkoumání otázek, které jsou spojeny s osobností pachatelů, příčinami jejich protiprávního jednání a jejich následnou léčbou či trestáním. Význam obětí, jejich zájmů a potřeb tak jako by stál v pozadí.

K současnému rostoucímu a téměř celosvětovému zájmu o oběti trestných činů vede nejen nutná humanizace společnosti, ale také fakt, že projevy agresivity se stávají čím dál častějšími, latentnějšími a promyšlenějšími. Pravděpodobnost, že se člověk stane obětí jakéhokoli protiprávního jednání, nebo dokonce pak trestného činu, je stále vysoká, nicméně v nedávné minulosti jsme na tom nebyli lépe. Velká část veřejnosti je trvale přesvědčena o narůstající míře zločinnosti, přestože kriminální statistiky i viktimologické výzkumy ve většině hospodářsky vyspělých zemí tento závěr nepotvrzují. Česká republika (dále ČR) na tom není jinak¹. Co se spíše změnilo, je informovanost veřejnosti, která tak více než kdy jindy registruje skutečnost, že tam, kde stojí pachatel, stojí také jeho oběť, či dokonce oběti. Občané jsou výrazněji konfrontováni s kriminální realitou a vzdělávání v možnostech pomoci. Nezastupitelnou roli přitom sehrává postupné odtabuizování příběhů obětí a jejich traumat, na kterých se nepodílejí pouze neziskové organizace, ale také sdělovací prostředky. Ty se mohou na jednu stranu svým nevhodným přístupem ke kriminalitě či konkrétním kauzám podílet na dalším poškozování obětí a desenzibilizaci společnosti. Na druhou stranu však mohou otevřeně informovat o mnohých nebezpečích, konfrontovat teoretické představy odborníků s často krutou praxí a tím provokovat k diskusi a k realizaci potřebných opatření, tj. podílet se na viktimologické prevenci.

Opomíjení psychotraumat u obětí trestných činů, jejich nedostatečné akutní „ošetření“ po samotném útoku a z toho plynoucí problémy v jejich schopnosti začlenit se zpět do společnosti a vyhledat či alespoň přijmout pomoc nabízenou stávajícím systémem poskytované péče začala zvýšeně reflektovat i samotná Policie České republiky (dále

¹ V roce 2000 bylo v ČR spácháno 391 469 trestných činů (např. vražd včetně pokusů 279, úmyslného ublížení na zdraví 7 194), nicméně jejich četnost postupně klesala a konkrétně v roce 2009 činil celkový počet trestných činů 332 829 (např. vražd včetně pokusů 181, úmyslného ublížení na zdraví 4 756) (Karabec, 2011). V následujících letech evidují policejní statistiky další pokračující úbytek kriminality, který se zastavil až v roce 2012, kdy bylo spácháno 304 528 trestných činů (např. vražd včetně pokusů 188, úmyslného ublížení na zdraví 5 240). K výraznému nárůstu kriminality, především obecné a majetkové, došlo až v roce 2013 na 325 366 trestných činů, a to vlivem amnestie prezidenta republiky Václava Klause, která nabyla účinnosti 2. 1. 2013.

Policie ČR, příp. PČR). Vzhledem k četným viktimologickým výzkumům, apelu samotných policejních psychologů a bohužel i některým mediálně silným kauzám, jež otřásl veřejností, chtěla také PČR eliminovat rizika na své straně, jež by mohla vést k další, sekundární viktimizaci, tj. druhotnému (následnému) poškození obětí trestných činů, a začala rozpracovávat vlastní systém krizové intervence. Kvůli tomu, že jsou policisté zpravidla první, kdo přijíždí na místa deliktů a již z podstaty své práce vstupují po různé dlouhou dobu do kontaktu s oběťmi, mohou svým lidským přístupem a vhodně dávkovanými informacemi do značné míry ovlivnit nejen jejich další počínání (uplatňování práv, vyhledání následné pomoci), ale celý proces traumatizace.

Registrace potřeb obětí trestných činů a posun v jednání s nimi samozřejmě není nutný jen v případě Policie ČR, ale u všech orgánů činných v trestním řízení (dále OČTŘ), stejně tak jako u dalších osob vstupujících do kontaktu s nimi. Celá široká veřejnost by měla být seznámena se specifickostí situace obětí trestných činů, a především pak s často nezvažovaným faktem, že **trestným činem pro oběť vše teprve začíná**. Oběťmi se tu přitom nerozumějí jen osoby přímo zasažené trestným činem, na které se publikace primárně zaměřuje. Kriminální delikt poškozuje i jeho svědky a všechny blízké, kteří se v okolí přímých obětí vyskytují, situaci s nimi prožívají a jejichž přístup mívá zásadní dopad na individuální, ale i celkovou rodinnou posttraumatickou rekonvalescenci. Pozice pozůstalých po obětech trestných činů je o to výlučnější, a to pro jejich náhlou konfrontaci s definitivností své ztráty.

1. Viktimologie ve forenzní psychologii a policejní praxi

1.1 Vymezení a předmět viktimologie

Jak již vyplývá z názvu, viktimologie (lat. *victima* – oběť; řec. *logos* – věda) představuje vědní obor, který se zabývá oběťmi.

L. Čírtková ji definuje jako nauku o obětech, která „zkoumá vědeckým způsobem oběti trestných činů. Zajímá ji, jakou roli hraje oběť v motivaci pachatele a jakým způsobem se spolupodílí na interakci v průběhu trestného činu“ (Čírtková, 2006, s. 201). J. Musil a J. Válková navíc doplňují, že se také zabývá „způsoby pomoci obětem po trestném činu a možnostmi, jak zabránit viktimizaci potenciálních obětí“ (in Novotný, Zapletal et al., 2004, s. 141).

V této publikaci je reflektováno moderní pojetí viktimologie, kterým je možné vymezit tento obor širěji, respektive uceleněji z pohledu veškerých kauzalit a fenoménů viktimogeneze, a chápat jej jako disciplínu zabývající se oběťmi trestných činů, jejich úlohou při vzniku a průběhu trestného činu, konstelací proměnných podílejících se na jejich viktimizaci, rolí obětí při odhalování a objasňování deliktů, následky viktimizace a viktimologickou prevencí v nejširším slova smyslu.

Začlenění viktimologie v rámci ostatních věd není zcela jednoduché, neboť sama oběť trestného činu, která je jejím předmětem, se pohybuje na pomezí několika vědních oborů, zvláště pak kriminologie a psychologie. Dodnes najdeme hlasy, které považují viktimologii za součást kriminologie či specifickou a relativně samostatnou součást forenzní psychologie.

L. Shaskolsky a S. Shichos rozlišují **obecnou a kriminologickou viktimologii**, přičemž upozorňují i na další oblasti s viktimologickým významem, například přírodní katastrofy, nehody, politické represe, osudy etnických minorit (podle Netík, Netíková, Hájek, 1997).

Původně se ve viktimologii, konkrétně již od počátku jejího vzniku, střetávají podle J. Voňkové a M. Huňkové et al. dva názorové proudy. První zastává přesvědčení, že viktimologie se má věnovat pouze samotné oběti, a druhý zdůrazňuje, že viktimologie má též přihlížet k osobám blízkým (např. dětem), které jsou zainteresovány na osudu pachatele i oběti (Voňková, Huňková et al., 2004). V současné kriminologii, viktimologii i kriminalistice navíc převládá názor, že nemá velkého významu zabývat se kolektivními oběťmi nebo oběťmi-právníckými osobami (Musil, 2001).

Nejstarší myšlenkový směr objevující se ve viktimologii, který se stavěl kriticky k raným viktimologickým výzkumům připisujícím obětem podíl na jejich viktimizaci (bliž viz kapitola 2.4.1), se nazývá **pozitivistická viktimologie**. Jejím základním rysem je snaha popsat faktory ovlivňující viktimizaci, nicméně zabývá se spíše „typickou kriminalitou“, kde jsou role pachatele a oběti snadno čitelné a vzhledem k tomu empirickým výzkumem snáze uchopitelné. Mezi novější přístupy lze zařadit **radikální viktimologii**, která odmítá pohled na proces viktimizace z pozice individuálních obětí a jejich charakteristik, ale zdůrazňuje činitele související se samou podstatou soudobé společnosti a její třídní organizace. Nesouhlas s pozitivistickou viktimologií pak vyslovuje také **kritická viktimologie**, která se zabývá především postavením obětí, respektive tím, komu a za jakých okolností je dopřáván tento status, a všímá si, jak například pohlaví, věk nebo rasa obětí ovlivňují ne/ochotu věnovat se určitým typům kriminálních deliktů, respektive jeho obětí (Tomášek, 2010).

Jak je tedy zřejmé, odborníci se liší v názorech na jednoznačné paradigmatické vymezení a začlenění viktimologie v rámci dalších vědních oborů. Tato nauka má totiž značně interdisciplinární charakter a zabývá se velmi širokým spektrem vzájemně provázaných otázek. Kromě již zmíněných postihuje i práva obětí, výskyt viktimizace ve společnosti, podstatu traumatizace, která je způsobena trestným činem, apod. Snaží se brát v potaz veškeré faktory mající vliv na vznik, průběh a důsledky viktimizace. Navíc se ukazuje, že i když viktimologie vznikla jako vědní oblast zabývající se oběťmi trestných činů, má jistě svou nezastupitelnou roli v pochopení problémů a životních situací všech osob, které jakýmkoli způsobem postihl osud oběti.

Historie viktimologie

Ačkoli první poznatky o obětech najdeme již v raných pracích takových autorů jako C. Beccaria (1764), C. Lombroso (1876), E. Ferri (1892), R. Garofalo (1885), E. H. Sutherland (1924), H. von Hentig (1948), W. H. Nagel (1949), H. Ellenberger (1955), M. Wolfgang (1958) a S. Schafer (1968), vědecký koncept zabývající se studiem oběti a termín *viktimologie*² je spojován s pracemi B. Mendelsohna (1937, 1940), otce viktimologie, (Dussich, 2006). Tento izraelský advokát v roce 1940 ve spolupráci s německým kriminologem H. von Hentigem³ a H. Ellenbergerem provedl první studie vztahu mezi

² B. Mendelsohn poprvé užil termín viktimologie v roce 1947 na konferenci Rumunské společnosti pro psychiatrii, přičemž v odborné literatuře se tento termín objevil až o dva roky později v práci *The show of violence* amerického psychiatra F. Werthama (Holomek, 2013).

³ Ve svém článku z roku 1940 *Remarks on the interaction of perpetrator and victim*, uveřejněném v *Journal of Criminal Law and Criminology*, považuje oběť za někoho, kdo často přispívá ke své vlastní viktimizaci. V roce 1948 vydal svou světoznámou učebnici s názvem *Pachatel a jeho oběť*, ve které upozorňoval na význam vzájemné a dynamické interakce mezi pachatelem a jeho obětí, resp. kriminalitu provokující funkci oběti (Holomek, 2013).

pachatelem a jeho obětí (Roberts et al., 1990). První výzkumné teorie byly sice při dalším zkoumání označeny za nesprávné, neboť vnímaly oběti především jako spolupachatele nebo spoluviníky jejich osudů, nicméně je na nich možné dobře postihnout vývoj tohoto oboru.

Obecně by se dalo říci, že význam zkoumání obětí pochopila jako první kriminalistika, a to ve dvacátých a třicátých letech minulého století, byť se dle J. Sochůrka poznatky o obětech nejrozličnějších trestných činů využívaly především k vypátrání a usvědčení zločinců (Sochůrek, 2003).

Kromě již dříve zmíněných výzkumů viktimologů podnítily vzrůstající zájem o oběti i hrůzy světových válek, po kterých po celém světě zůstávaly miliony trpících. Změna společenských poměrů a osobní neblahé zkušenosti mnoha zasažených osob způsobovaly postupné rozšiřování zorného úhlu pohledu na oběti trestných činů, jejich postavení a význam nejen odborné péče o ně, ale i jim náležející případné satisfakce.

Zpravidla se uvádí, že viktimologie se vydělila jako samostatná vědecká disciplína počátkem druhé poloviny 20. století z kriminologie. Tehdy se odborníci začali soustřeďovat nejen na ochranu společnosti před zločinci a zkoumání příčin zločinnosti, ale i na oběť a její úlohu v trestním řízení. Skutečného rozkvetu tak viktimologie dosáhla až v sedmdesátých letech 20. století, kdy v této oblasti probíhal čilý výzkum a publikační činnost například S. Schafera a E. A. Fattaha, rozvíjely se četné národní i mezinárodní viktimologické organizace, pořádaly se konference, vydávaly časopisy apod. Někdy se hovoří o viktimologii v užším slova smyslu nebo o **trestní viktimologii** (*penal victimology*), jak je převážně chápána i v této publikaci, neboť na rozdíl od všeobecné viktimologie, respektive tzv. **na pomoc zaměřené viktimologie** (*assistance-oriented victimology*), nebere v potaz oběti přírodních katastrof, válek či dopravních nehod (Holomek, 2013).

První mezinárodní sympozium viktimologie, které se od té doby koná každé tři roky, zorganizoval I. Drapkin v roce 1973 v izraelském Jeruzalémě, neboť se domníval, že kriminologové se více věnují pachatelům a zločinu, zatímco oběti trestných činů zůstávají stranou jejich zájmu. Při jednom z dalších sympozií v roce 1979 byla v německém Münsteru založena Světová viktimologická společnost (World Society of Victimology), vydávající od roku 1982 časopis *The Victimologist*, která začala zároveň fungovat jako konzultant OSN. Viktimologie se tak rozšiřovala z USA, Německa a Izraele, tj. ze zemí, které lze považovat za místo jejího vzniku, do dalších států, což s sebou přinášelo příliv dalších odborníků, časopisů (např. britská *International Review of Victimology*, tokijské *International Perspectives in Victimology*), webových stránek včetně mezinárodních (www.victimology.nl), viktimologických pracovišť (např. International Victimology Institute Tilburg v Holandsku, tzv. INTERVICT), neziskových organizací apod. (Holomek, 2013)

Od konce šedesátých let začaly být v některých zemích přijímány zákony na ochranu obětí trestných činů⁴ a od poloviny osmdesátých let byla zásluhou viktimologického

⁴ V roce 1966 Japonsko schválilo zákon o náhradě škody pro oběti kriminality (Dussich, 2006).

působení přijímána řada mezinárodních dokumentů, které vybízely státy, aby obětem trestných činů zajistily podporu a pomoc. Podle J. Voňkové, M. Huňkové et al. byla jednou z takových dohod například Evropská úmluva o kompenzaci obětí násilných trestných činů, po níž následovala doporučení o postavení obětí v rámci trestního práva a trestního řízení a o dva roky později doporučení o pomoci obětem a prevenci viktimizace. Dne 29. 11. 1985 byla navíc přijata Deklarace OSN č. 40/34 o základních principech spravedlnosti pro oběti trestných činů a pro oběti zneužití moci. K této deklaraci byla vydána publikace *Mezinárodní příručka pomoci obětem*, která uváděla devět základních principů pomoci. Patřila mezi ně krizová intervence, různé druhy poradenství, obhajoba obětí, podpora v průběhu vyšetřování, soudního řízení, následná pomoc, výcvik profesionálního personálu, prevence viktimnosti a zvyšování právního a veřejného vědomí o postavení obětí trestných činů (Voňková, Huňková et al., 2004).

V roce 1990 bylo založeno Evropské fórum služeb oběti (European Forum for Victim Services)⁵, které každoročně pořádá odbornou konferenci v jedné ze svých členských zemí, mezi které od roku 1996 patří i Česká republika v zastoupení neziskové organizace Bílý kruh bezpečí (Victim Support Europe, 2015). A dne 22. 2. 1990 byla ministrem vnitra Velké Británie podepsána Charta práv obětí kriminality, která představovala první dokument svého druhu v Evropě, jenž stanovil konkrétní závazky státu vůči obětem kriminality a založil tradici Evropského dne obětí.

V jednotlivých zemích dále pokračovalo prosazování zákonů o ochraně obětí a svědků či zákonů o odškodnění obětí trestných činů. V České republice vstoupil v účinnost vůbec první zákon zabývající se poskytováním peněžité pomoci obětem trestných činů 1. 1. 1998. Tento společenský posun byl výrazně ovlivněn aktivitami viktimologů a jejich výzkumy, apelem neziskových organizací apod.

V odborné veřejnosti představuje viktimologie poměrně mladou vědní disciplínu, která je relativně málo odborně zastoupená. Nejaktivnějšími a nejproduktivnějšími zeměmi na tomto poli jsou nyní Spojené státy americké, Velká Británie, Holandsko, Kanada a Japonsko. V české literatuře se viktimologická problematika vyskytuje pomálu především v pracích s převažující forenzní či kriminologickou psychologíí nebo v materiálech, které jsou často určeny pro vnitřní potřebu nejrůznějších organizací. S ohledem na rozvoj společnosti a aktuálnost témat, jež viktimologie zkoumá, lze však předpokládat, že se tato situace změní.

Význam viktimologických výzkumů

Viktimologické výzkumy, ať už místní, národní, či mezinárodní, poskytují informace o skutečných trendech kriminality a o trendech oznamování trestných činů oběti. Oficiální policejní statistiky totiž nevypovídají o tom, zda zvýšení počtu evidovaných

⁵ Od roku 2008 je tato nadnárodní organizace registrována pod názvem **Victim Support Europe**, přičemž k lednu roku 2015 sdružuje 36 organizací z 25 evropských zemí.

trestných činů je opravdu důsledkem rostoucího počtu spáchaných deliktů, rostoucího počtu oznámení trestných činů občany, nebo zda se policii daří snižovat podíl **latentní** (skryté) **kriminality**⁶ apod. Při pronikání do rozsahu neregistrované kriminality na tom nejsou lépe ani self-reportové studie kriminality, ať už pro nízkou spolehlivost výpovědí oslovených respondentů, či nedostatečné zastoupení všech kategorií pachatelů ve výzkumném vzorku. Viktimologické výzkumy jsou úspěšnější při postihování „skryté“ kriminality i tím, že respondenti spíše přiznají, že byli trestnou činností poškozeni, než že se jí dopustili.

Nezastupitelnou devízou výzkumů prováděných u obětí kriminality je i skutečnost, že zahrnují údaje o takto poškozených osobách, jejich zkušenostech a úhlu pohledu, a to v různých fázích deliktu. Výstupy těchto studií tak mohou sloužit k identifikaci ohrožených skupin obyvatel, rizikových oblastí a okolností provázejících zločin, rozvíjení preventivních aktivit zaměřených na eliminaci kriminality a efektivní pomoc jejím obětem, či zkoumání sociálního dopadu kriminality na společnost.

V zahraničí představují viktimologické výzkumy mnohem širší a podrobněji rozpracovanou oblast, než je tomu u nás. Empirická data o obětech a míře jejich viktimizace u nás poskytují například Institut pro kriminologii a sociální prevenci (dále jen IKSP), jehož zřizovatelem je Ministerstvo spravedlnosti ČR. Tento institut se ve spolupráci s Policejním prezidiem ČR, konkrétně odborem systémového řízení a informatiky, věnuje problematice obětí trestných činů již od devadesátých let minulého století. Dalším zdrojem informací o obětech trestných činů jsou některé neziskové organizace, jako například Bílý kruh bezpečí, Rosa apod.

Problém viktimologických výzkumů může spočívat v tom, že mohou stejně jako jiné studie trpět určitými limity. Kritizována bývá užívaná metodologie, především pak způsoby sestavování výzkumných vzorků a rozsah získaných odpovědí. Například podle J. Válkové viktimologické výzkumy zpravidla nepokrývají všechny věkové skupiny, zabývají se oběťmi – fyzickými osobami, omezují se jen na některé trestné činy a obvykle vylučují některé osoby (umístěné v ústavních zařízeních apod.) (Válková, 1997). Ojedinele, a to především v minulosti, navíc zahrnovaly i některé sociálně patologické jevy, které ve skutečnosti kriminalitou nejsou – například s informačními a komunikačními technologiemi spojená *kyberšikana* či *kyberstalking*. R. Block dodává, že viktimologická šetření mohou mít i tendenci zaznamenat více nebo méně incidentů, než kolik se jich ve skutečnosti událo (Block, 1993). Tato výtka ovšem platí pro výzkumy obecně, stejně jako skutečnost, že jejich respondenti mohou sdělované údaje zkreslovat (ať už vědomě, nebo nevědomě), nemusí si na všechny relevantní informace vzpomenout apod. Faktem je, že

⁶ Latentní kriminalitu nemusí představovat pouze sexuálně motivované trestné činy či jakékoli formy týrání, ale i drobná majetková trestná činnost, např. krádeže, kdy občané při poměru ceny zcizené věci a pravděpodobnosti jejího nálezu tento skutek policii ani neoznámí. Lze předpokládat i nižší kriminální citlivost obyvatel, kteří nehlásí drobné incidenty nebo je rovnou vytěšňují (např. vandalismus).

při zkoumání citlivých a tabuizovaných témat se lze setkat především s podhodnocením výsledků a minimalizací újmy u poškozených, ať už ve snaze vyhnout se stigmatizaci a sekundární viktimizaci, nebo jako v případech dlouhodobě působícího patologického prostředí (např. zneužívání, násilí v intimním vztahu apod.) jeho pojmáním coby součásti normy.

V prostředí České republiky je další slabinou viktimologických výzkumů i fakt, že se soustřeďují výhradně na oblast primární viktimizace, respektive reviktimizace, a zanedbávají problematiku sekundární viktimizace a dále že probíhají v omezené míře na mezinárodní úrovni, čímž se dají jejich výsledky hůře srovnávat se zahraničím. I přes všechny tyto limity jsou však viktimologické výzkumy zatím jediným zdrojem informací o skutečném rozsahu zkoumané kriminality v určitém čase na určitém území, významným pramenem informací o úspěšnosti preventivních opatření státu proti kriminalitě a tím i přínosem pro oběti trestných činů především v oblasti legislativních změn (viz norma o tzv. *domácím násilí*⁷, uzákonění nebezpečného pronásledování – *stalkingu*⁸ – jako trestného činu, novela trestního řádu či nejnověji zákon o obětech trestných činů) a ve zkvalitnění poskytované péče.

1.2 Základní pojmy

Oběť trestného činu

Autoři kriminologického slovníku T. Sieverts a J. Schneider definovali oběť jako „osobu nebo organizaci, jež je deliktem ohrožena, poškozena nebo zničena“ (podle Netíková, Hájek, 1997, s. 85). M. Vágnerová charakterizuje oběť újejí, a to jako „fyzickou osobu, která trestným činem utrpěla újmu na životě, zdraví, majetku nebo jiných právech“ (Vágnerová, 1996, s. 56).

Na základě těchto definic by však za oběti bylo možné považovat i samotné agresory a osoby jakýmkoli způsobem přihlížející páchanému trestnému činu. Rovněž je může nepříjemný zážitek ničit, měnit jejich hodnoty a ovlivňovat jejich budoucí život (ať už si to sami uvědomují, nebo ne). Přesto je na tom „pravá“ oběť podstatně hůře.

⁷ Typickými znaky domácího násilí je, že probíhá v soukromí domácností mezi blízkými osobami, jejichž role jsou jasně rozděleny (útočník vs. ohrožená osoba), dlouhodobě se opakuje a obvykle eskaluje.

⁸ **Stalking** (z angl. lov, pronásledování, stopováním uštvt kořist) představuje nevyžádaný systematický a excesivní projev zájmu o oběť, který svou intenzitou, obsahem a délkou trvání překračuje běžnou normu sociální interakce. Oběť jej vnímá jako obtěžující a nemá možnost jej ze své pozice ovlivnit. Vzniká u ní důvodný strach z pachatele, omezuje svůj obvyklý způsob života atd. Trestní zákoník jej upravuje v § 354.

Na úvod je tedy nutné blíže objasnit, kým přesně se myslí oběť trestného činu, re-spektive jaké skutky jsou pojímány za trestný čin.

„*Trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně*“ (§ 13 odst. 1 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů). V případě, že jednání nevykazuje tyto znaky, může být považováno za přestupek, za jiný správní delikt podle zvláštních zákonů (např. stavební zákon) apod. Ovšem i v případech, kdy určité jednání naplňuje formální znaky trestného činu uvedeného v trestním zákoně, nemusí být vždy řešeno jako trestný čin, neboť jednání, které má být považováno za trestné, musí vykazovat určitou „škodlivost“⁹.

Co se týká definice „obětí“ trestného činu, trestní zákon ani zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (dále trestní řád), tento termín do roku 2013 neznal. Jednalo se o pojem veskrze psychologický a viktimologický. Trestní předpisy pracovaly v souvislosti s oběťmi trestných činů pouze s termínem „poškozený“ (z hlediska viktimologie oběť v nejširším slova smyslu), případně „svědek“ (termín užší, týkající se převážně nepřímých obětí). Po roce 2013 pracuje trestní řád stále primárně s termínem poškozený, kterého definuje jako toho, „komu bylo trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková škoda nebo nemajetková újma, nebo toho, na jehož úkor se pachatel trestným činem obohatil“ (§ 43 odst. 1 zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním – trestní řád, ve znění pozdějších předpisů). Poškozený je tedy chápán v nejširším slova smyslu, tzn. nejen jako fyzická (živá bytost), ale i právnická osoba (neživý subjekt) bez akcentu rozdílnosti jejich potřeb. Až zákon o obětech trestných činů zohledňuje lidský rozměr uplatňovaných práv a přináší definici oběti, za kterou považuje pouze „fyzickou osobu, které bylo nebo mělo být trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková nebo nemajetková újma nebo na jejíž úkor se pachatel trestným činem obohatil“ (§ 2 odst. 2 zákona č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů). Je tedy zřejmé, že každá oběť je zároveň poškozeným, ovšem ne každý poškozený je současně obětí.

Z viktimologického hlediska se oběti trestných činů rozdělují do tří základních skupin:

- **primární** – oběti přímo zasažené trestným činem, tj. oběti samotné;
- **sekundární** – blízké osoby oběti, které mají k oběti silný emocionální vztah a její újmu prožívají jako újmu vlastní (např. partner/ka, rodinní příslušníci apod.);
- **terciární** – blízké sociální okolí (přátelé, sousedé apod.) (Zbořilová in Gillernová, Boukalová et al., 2006, s. 136).

Viktimizace

Slovotvorný význam termínu viktimizace odkazuje čtenáře na jisté vývojové změny, které v souvislosti s oběťmi probíhají. Zatímco J. Zapletal vnímá viktimizaci spíše kriminolo-

⁹ Do 31. 12. 2009 „společenskou nebezpečnost“.

gicky a považuje ji za „proces přeměny potenciální oběti v oběť skutečnou“ (Zapletal, 1994, s. 58), L. Čírtková ji pojímá s větším důrazem na psychologickou stránku věci a s tím spojenou změnu statusu člověka jako „proces poškozování a způsobování újmy, čímž se fakticky z jedince stává oběť trestného činu“ (Čírtková, 2006, s. 203).

Viktimizaci většinou představuje soubor několika silně stresujících událostí, které bývají náhlé, v prvním okamžiku dozajista nepředvídatelné a s nimiž je nesmírně těžké se rozumově vypořádat.

Jednotlivé fáze viktimizace se obecně rozdělují na primární, sekundární a terciární, a to podle toho, kým a v jakých fázích trestného činu je oběť poškozována, respektive zvláště pak v případě terciární viktimizace jakým způsobem je schopna vyrovnat se s následky trestného činu a zapojit se do běžného života. Při opakovaném setkání člověka s nějakým deliktem se hovoří o **reviktimizaci** (podrobněji v kapitole 3.5).

K. Zbořilová uvádí, že v anglosaské literatuře se pod primární viktimizací rozumí dopad trestného činu na samotnou oběť, sekundární viktimizací dopad trestného činu na širší sociální okolí a za terciární viktimizaci je považován dopad zločinu na společnost, veřejný pořádek (in Gillernová, Boukalová et al., 2006).

1.3 Práce Policie ČR a oběti trestných činů

Policie ČR představuje instituci, která coby součást státní správy slouží veřejnosti. Tím, že se snaží občanům nejen pomáhat, ale také je chránit, aby se pokud možno oběťmi trestných činů ani nestali, měla by u nich a priori vzbuzovat důvěru, se kterou se na ni budou obracet. Postavení policie je však na rozdíl od některých jiných bezpečnostních sborů (např. hasičů) komplikovanější a při získávání „kladných bodů“ od veřejnosti to má mnohem složitější. PČR je sborem ozbrojeným, zosobňuje mocenskou složku státu a z její činnosti chtě nechtě rezultuje převážně represe, tj. potírání trestné činnosti. Úspěšnost její práce je výrazně ovlivněna aktuálně vládnoucím systémem, respektive atmosférou ve společnosti (viz dále uvedené výzkumy zaměřující se na vážnost a důvěryhodnost PČR), prostředky, které jsou na její chod vyčleňovány (nejen na provoz, ale např. i na psychologický výběr a vzdělávání policistů pro jednání s rizikovými osobami nebo s osobami v krizi, supervize apod.), a pravomocemi, které jí jsou přisuzovány (viz dříve Ústavním soudem zakázané výpisy hovorů od operátorů mobilních telefonů, což výrazně ochromovalo objasňování trestných činů). Občané často nemají možnost posoudit práci PČR komplexně a vytvořit si na ni skutečně objektivní názor. Vycházejí z dostupných a mnohdy jen zprostředkovaných informací nekorigovaných fakty nebo z vlastních zkušeností, které však nedávají záruku správného úsudku. V těchto omylech je přitom významně podporují sdělovací prostředky, které jejich práci někdy, byť

nechtěně, zkreslují (viz technické vybavení policie a rychlost analýzy stop v seriálech – např. DNA), přistupují k informacím komerčně a svými tendenčními senzacechtivými reportážemi bez uvedení kontextu se podílejí na celospolečenském postoji a oscilující míře důvěry k této instituci.

Výzkum J. T. Kääriäinena provedený již v roce 2007 v 16 evropských zemích, včetně České republiky, se zaměřoval na zjišťování veřejné důvěry v policii, a to především v souvislosti s korupcí mezi státními úředníky a postavením veřejných institucí zabývajících se bezpečím lidí v rámci veřejných služeb jako celku. Podle této studie se konkrétně Česká republika ocitla na posledním místě v důvěře občanů v policii. Průměrné hodnocení důvěry v tuto instituci činilo něco málo nad 4 body z 10 možných. Podobně dopadly i jiné postkomunistické země, jako například Polsko nebo Slovinsko. Nejlepší hodnocení policie poskytly naopak severské země v čele s Finskem (Kääriäinen, 2007).

V roce 2007 provedlo Centrum pro výzkum veřejného mínění (dále CVVM) šetření mezi 1 082 obyvateli ČR staršími 15 let, ve kterém zjišťovalo jejich pocit naléhavosti zabývat se určitými životními oblastmi. Výsledky poukazyvaly na to, že konkrétně kriminalitu a její jednotlivé podoby považovaly dlouhodobě za závažný společenský problém dvě třetiny i více občanů (CVVM, 2007). Většina veřejnosti přitom nebyla spokojena s tím, jak se odpovědným institucím daří kriminalitu řešit, což je však při bližším zkoumání celosvětový postoj.

Ve studii IKSP (Institutu pro kriminologii a sociální prevenci) z roku 2005 mělo 1 100 respondentů oznámkovat stejným způsobem jako ve škole Policii ČR a další OČTŘ. Shodně s rokem 2012, kdy byl výzkum opakován, ale tentokrát na širším výzkumném vzorku, činila průměrná známka u státní policie 2,97, u státního zastupitelství pak 3,14 a u soudů 3,44 (Přeslíčková in Večerka, 2007; Holas, Večerka, 2013). Lepší výsledky nepřinesl ani výzkum IKSP prováděný v roce 2009 metodou osobního dotazování (face to face) u 1 629 respondentů starších 15 let. Tito měli opět známkou 1–5 ohodnotit nejvýznamnější úkoly příslušné instituce, přičemž Policie ČR získala následující průměrné výsledky: nenechat se ovlivnit korupcí, politickými ani jinými nepřípustnými vlivy (3,49), dodržovat práva poškozených (2,9), plnit heslo *Pomáhat a chránit* (3,01), citlivě přistupovat k obětem trestné činnosti (2,83), dodržovat práva osob podezřelých ze spáchání trestného činu (2,56), odhalovat pachatele trestných činů (2,89). Je vidět, že nejhůře hodnotili respondenti ovlivnitelnost PČR vnějšími vlivy a překvapivě nejpříznivěji úspěšnost policistů při dodržování práv osob podezřelých, byť osobní zkušenost s viktimizací mělo za poslední tři roky jen 8,8 % oslovených osob (Zeman, 2010, s. 79).

1.3.1 Zkušenosti obětí trestných činů s Policií ČR

Zatímco důvěra široké veřejnosti v policii souvisí s mnoha faktory, z nichž některé byly nadneseny již dříve, významnou proměnnou při budování důvěryhodnosti policie u obě-

tí trestných činů tvoří jejich vlastní či zprostředkovaná zkušenost s tímto bezpečnostním sborem, respektive se sekundární viktimizací jím způsobenou.

Statistiky Bílého kruhu bezpečí (dále BKB) pravidelně uvádějí číselné údaje o míře spokojenosti obětí trestných činů s policií. Tato data se v průběhu let výrazně nemění. Například v roce 2010 si 174 lidí z 944, tj. aproximativně 18 % klientů této neziskové organizace, stěžovalo na policii a její přístup k nim (BKB, 2010). Jinak tomu nebylo ani o tři roky později, kdy bylo s Policií ČR nespokojeno 298 osob z 1 436, tj. téměř 21 % klientů BKB (BKB, 2013). Zajímavé bude sledovat tento vývoj i v následujících letech, a to s ohledem na plnohodnotné „zavedení“ zákona o obětech trestných činů.

Nejnižší míru spokojenosti s prací policistů po nahlášení deliktu uváděly ve výzkumu šesti trestných činů M. Martinkové oběti sexuálně motivovaných deliktů (25,8 %), oběti loupežného přepadení (34,9 %) a 42,0 % obětí krádeže věci z auta. S prací policie byla pak spokojena zhruba polovina obětí vloupání do obydlí (51,1 %), 53,4 % obětí vloupání do chat/chalup a 47,3 % obětí fyzického napadení/vyhrožování tělesným násilím (Martinková, 2007). Pozornost budí především kritika z řad obětí sexuálních deliktů a loupežných přepadení, kde dochází k fyzickému kontaktu s pachatelem a v případě sexuálních trestných činů i ke zneuctění poškozeného. Zvláště u těchto obětí by se mělo důsledně předcházet jejich další zbytečné viktimizaci.

Jaké jsou však důvody nespokojenosti obětí trestných činů s policií, respektive na co si primární oběti trestných činů stěžují nejčastěji?

Mezinárodní výzkum obětí kriminality (International Crime Victim Survey, dále ICVS) z roku 2004–2005 a Evropský průzkum kriminality a bezpečí (European Survey on Crime and Safety, dále EU ICS) z roku 2005 deskribují u obětí pěti deliktů¹⁰ ze 30 zemí, mezi které nebyla zahrnuta Česká republika, následující nejčastější důvody nespokojenosti s policií: „*nedělala vše, co mohla*“ (66 %), „*nezajímala se*“ (54 %), „*nechytila pachatele*“ (54 %), „*nepodařilo se jí získat zpět ukradený majetek*“ (48 %) a „*neposkytla informace*“ (42 %) (van Dijk, van Kesteren, Smith, 2007, s. 118). Ne všechny stížnosti jsou vždy a za všech okolností zcela oprávněné a akceptovatelné, nicméně konkrétně první dva („*nedělala vše, co mohla*“ a „*nezajímala se*“) a poté poslední z pěti udávaných důvodů („*neposkytla informace*“) jsou vzhledem k poškozeným neomluvitelné.

V českém výzkumu M. Martinkové se u tří sledovaných deliktů, které se staly výhradně respondentovi (na rozdíl od deliktů, které se mohly stát jak respondentovi, tak členům jeho rodiny), objevovala mezi čtenějšími důvody nespokojenosti s prací policie tvrzení, že policii jejich problém nezajímal (27,1–34,0 % z obětí, které nebyly po nahlášení deliktu policií spokojeny s její prací) a že se k nim policisté nechovali dobře. Druhý uvedený důvod uváděly dosti často jak nespokojené oběti sexuálních deliktů (55,6 %, 10 osob), tak i oběti tělesného napadení/vyhrožování (34,0 %, 16 osob) a oběti loupeže (22,9 %, 11 osob) (Martinková, 2007).

¹⁰ Patřila mezi ně krádež věci z auta, loupežné přepadení, vloupání, sexuální incidenty a napadení/vyhrožování.